

ИЗ «СТАРИТЕ И СЕГАШНИ БЪЛГАРИ»

ПРЕДГОВОР КЪМ ПЪРВИЯ ТОМ

Читателю,

Като следвах до 1822 г. в един от най-добрите чуждестранни университети курса на науките във факултета, към който принадлежат историята и изкуството или правилата на критиката, необходима във всички отрасли на човешките знания, аз пратих, за да се упражнявам в тая последната, бележки върху различни предмети от своето учение, предимно върху исторически спорни и тъмни въпроси и върху ония, които изискваха по-нататъшно обяснение. Следните две години продължих своите занимания с още по-голямо усърдие, така че у мен се насъбраха значителен брой такива бележки.

Но от 1825 г., като преминах в Московския университет, посветих себе си на науки по-благотворни от историята и метафизиката — науки, които привлякоха към себе си моето внимание и станаха изключителен предмет на заниманията ми. Предишните мои исторически трудове останаха неизползвани. Само в разговорите си с някои московски руски учени по спорни исторически въпроси мимоходом засягах своите бележки и загатвах за своя архив, който имаше щастието да им обърне внимание. За неговото издаване не можех и да мисля.

Първо, нямаше за това средства. Второ, трябваше да въстана срещу общото господстващо мнение не само в Русия, но и в чуждите държави, при това не само от една, а изведнъж от много негови страни, както това може да се забележи, благосклонни читателю, още в първия том. По много спорни места трябваше да се срещна с гръмки и всеобщо уважавани имена. Самата мисъл, че неизвестен млад човек се решава да отхвърли

достойнството и славата на диктаторите в историческата критика, признавам, имаща вид на необуздана самонадеяност и дързост, ме караше да се страхувам, въпреки цялата сила на вътрешното убеждение.

Трето, в тъй заплетена и сложна работа не се доверявам на своята диалектика. Много мъчно е да преубеждаваш там, гдето твърдостта на схващането зависи повече от славата и уважението към писателя, което се поддържа от всеобщото предубеждение в негова полза; гдето истинолюбието е помрачено от самолюбието на авторите; гдето спорът за мнения в науката лесно може да се обърне към личността и ще ти създаде врагове в частния ти живот.

Освен това забелязах, че има и такива хора, на които трябва да доказвам, че две и две е четири. Те вредят на науката затова, защото с една само думичка «съмнявам се», която понякога като прозявката заразява присъстващите, могат да съблазнят мнозинството без всякакви доказателства от своя страна. Примери на подобни недоказани съмнения, читателю, можеш да забележиш в някои руски списания.

Тия мисли не ми позволяваха и да мисля за издаване на своите проучвания на бял свят. Но по настоятелното желание на г. N. N., комуто се понравиха много от моите бележки, реших най-сетне през юлий и август на миналата (1828) година да съставя нещо цяло от своите трудове.

За пръв предмет на изследвания си, които обхващат цяла североизточна Европа, избрах българския народ поради следните причини.

Тоя народ съществува и до днес. За него са спазени много известия у древните писатели, по които по-удобно можем да се доберем до истината, отколкото по оскъдните известия за другите народи, които живеят в тая част на света.

Най-сетне той, поради своите връзки с всички съседи, може да ни служи за най-верен пътеводител, когато изследваме произхода на хазарите и русите, което съставя главната цел на моите исторически трудове.

При изследването на българите наложи ми се преди всичко да отхвърля лъжливото мнение на чужди и руски писатели за произхода на тоя народ и да обясня произхода на други, свързани с него народи, които изобщо са смятани за отделни племена. Трябваше също да проникна и в произхода на цялото славянско племе, неговото сродство с други племена; да съставя

някои особени правила за историческата критика, да покажа някои злоупотреби и недоумения другаде. С една дума, намерих се в една гора от мнения и противоречия; видях на всяка крачка затруднение. Заплитайки се в голямата сложност на работата и не доверявайки на собствените си сили, аз се отчайвах да довърша онова, което бях започнал. Работата може би с това би се и свършила, ако същият г. N. N. не беше ме подбудил да завърша започнатото, като взе върху себе си дори грижата за издаването и на своя сметка разнесе ките по него.

По тоя начин приведох в систематично цяло най-важната част от своите бележки. Всичко ще обхване четири или пет тома. Сега, благосклонни читателю, ти предлагам първия том. Бъди негов безпристрастен съдия.

Що се отнася до външните достойнства, т.е. до слога, дължен съм да помоля извинение от своите читатели: той има много недостатъци. Признавам, повече обръщах внимание на съдържанието, което съставя главната част на подобни историко-критични съчинения, които не бива да се сравняват с произведенията на изящната словесност. Някои места са малко резки, но това произхожда, струва ми се, от естеството на самото съчинение, което по необходимост трябваше да бъде полемично. Що се отнася до реда на изложението, мнозина ще забележат на някои места повторение на едни и същи неща. Аз сам твърде чувствах тоя недостатък. Но в тъй заплетена работа това бе неизбежно зло. От само себе си се разбира, че при разплитане на възел от забъркани конци по необходимост ще попаднеш няколко пъти на една и съща нишка. Колко пъти живописецът трябва да преминава с четката от левия край на платното до десния по едни и същи линии, но всякога със свежи и по-ярки бои, докато рисува жива картина! Подобно нещо се случваше и с мене. Доколко съм успял в това, предоставям на познавачите да съдят.

По тоя начин сам вече почнах рецензията на своето съчинение, посочвайки някои слаби негови страни. Останалото предоставям на сведущите читатели. Моля само да не се смесват главните положения и доказателства, на които се основава цялото, с дреболиите и подробностите, които поместих единствено, защото са потребни за по-нататъшното обяснение, и чието съществуване или несъществуване, вярност или безосновност не могат никак да променят цялото.

След като се отпечата тоя първи том, открих още много

бележки и доводи, които потвърждават изложените от мен исторически положения. Но тях и някои други обяснителни допълнения ще приложим в следващите томове, чието издание зависи от това, дали предлаганото начало ще бъде прието благо-склонно от публиката и ученото началство.

Москва, 22 юлий 1829.

Юрий Венелин

УВОДНА ГЛАВА НА ПЪРВИЯ ТОМ

Преди да почнем да разглеждаме историческата съдба на българите, длъжни сме да се запознаем малко с тяхното днешно състояние, а след това да ги последваме в древността.

1. БЪЛГАРИ. Сегашните българи са славянско племе, от един род с всички останали славяни: руси, поляци, чехи, хървати, словенци, сърби и пр.

2. ТЕХНИТЕ СЕЛИЩА. Селищата на българите, като изключим колониите им в Южна Русия, се намират в Турската империя. Мъчнотията и нехайството са били причина досега да не можем да имаме пълни и верни както статистични, така и народописни сведения за тая държава. Почти всичко писано за нея досега никак не представя напълно всички характерни черти на това политическо тяло. В по-голямата си част писаното е съставено от повърхностни съобщения, които засягат почти изключително само турците и анекдоти из турското богословие, сараи, пазари, бани, кафенета и пр.!

Като се знаеше, че цялото население на тая държава се състои от съвършено разнородни части, заякчени помежду си чрез проникателната политика на портата, трябваше да се постараят да очертаят техните взаимни отношения. Това обаче от никого още не е направено.

Тук най-важно е да се узнае, каква е населеността на Турция според численото отношение на всеки от населяващите я народи. В тая насока някои почнаха да правят опити, обаче последните са основани на догадки.

Затова и броят на българите и пространството, заемано от тях, бяха неизвестни. На брой обикновено ги смятаха до 1 или 1½ милиона, като се основаха по предположение на земята, наричана България. Под това название се криеше ця-

лото разбиране на нашите географи за числеността на тоя народ, натъпкан в тесните граници на неголяма страна. Сега, според верни известия, ако се разгледа народонаселението на всяка турска област отделно, ще излязат следните положителни данни:

Населението на България се състои: главното — от българи; второстепенното — от турци, власи и гърци.

Населението на Румелия се състои: главното — от българи; второстепенното — от турци, гърци и пр.

Населението на Македония се състои: коренното — от българи; второстепенното — от турци и гърци.

Населението на Албания се състои: главното — от скипетари (албанци, арнаути); второстепенното — от българи.

Населението на Тесалия се състои от власи, българи, турци, гърци.

Сега не мога да кажа до каква точка се простира българският народ на юг (в Ливадия) или дали всъщност се простира. Известно е само, че в предишни времена българите са се простирали, смесени с гърци, до най-южния край на Морея, където са били познати под името езерити и миленици (Const. de adm. imp. стр. 50). Техните следи могат да се видят освен от историческите свидетелства, още и от славянските названия на разни места както в Ливадия, така и в Морея.

Изобщо българите живеят повече в селата, отколкото в градовете, които предимно са населени с турци или дори гърци, привилегировани от султана, запазили за себе си честта да живеят за сметка на чуждия труд. В България има градове, населени и само от българи. Впрочем, те не са съвсем чужди и на румелийските и македонските градове. Тъй например в Инджига, край Цариград, живеят (както потвърждава един грък в своето *Resumé géograph. de la Turquie, Paris, 1826, стр. 504*) само българи и се занимават с приготвяне на шаеци; същото е в Белград, недалеко от споменатата столица. Същият грък говори (с. 529), че трите градчета Буюк-Бечик, Базар-Джедид и Сидеро-Капиши, които лежат при контеските и солунските брегове на архипелага, са населени единствено от българи, и т.н. Още много неща ще се изяснят при по-подробно описание на тия страни.

Ще отбележим още, че в VIII в. император Юстиниан II преселил толкова много българи от европейските области на империята в Мала Азия, че с тях била заселена цяла област,

която отпосле доставяла на империята до 30 000 отбрани войници. Не знам дали е оцеляло потомството на това обширно поселение. Досега, струва ми се, никому не е хрумнало поне малко да се осведоми. Впрочем, това не е чудно, ако припомним, че никой не се е погрижил да изследва и румелийските и македонските българи.

(Все пак от разказа на един българин аз се догаждам, че румелийците имат за своите анадолиски съотечественици някои сведения. Един писател ми показваше няколко листа от черковна книга, писана с уставно и полууставно писмо, и донесени, както ме уверяваше, от Мала Азия. Всъщност това подлежи още на издирване.)

Освен това известно е, че голям брой българи са се заселили в разни окръзи на Южна Русия и Бесарабия. Значителна част от населението на многолюдния град Кишинев се състои от балкански пришелци, които заемат една част от града, наричана България. В Молдавия, Влашко и Трансилвания има пръснати много български семейства.

3. ТЕХНИЯТ БРОЙ ИЛИ ЧИСЛЕНОТО ИМ ОТНОШЕНИЕ. От това се вижда, че българите в Европа по брой надминават турците, още повече гърците, тъй че поради превъзходството им можем да ги признаем за господстващ народ в Европейска Турция. Тук ще отбележим причината, поради която при такава численост на българския народ името на България е ограничено само за пределите на страната, известна и сега под това име. То е, защото предимно в тая страна българите са били самостоятелни. Румелия (или тракия) и Македония, които почти всякога са принадлежали на империята, ако и да са били населени с българи, не са могли да бъдат наречени с такова име, което не е принадлежало на тая държава. Изобщо, и българите от империята, и самите гърци са се наричали римляни (ромей).

Не по-малко значителен е броят на българите и в сравнение с другите славянски народи. Те и сега още са по-многочислени от сърби, хървати, поляци и дори чехи, с изключение на русите. Ако тоя народ не бе претърпял значителни загуби от дълготрайното желязно иго, от убийствената политика на портата и от чумата; ако тоя народ останеше и досега да господствува във всички земи, обитавани от него, то сигурно може да се предположи, че сега би могъл да бъде тъй много-

броен, тъй колосален, колкото е и руският. — Ето това схващане трябва да ни предпазва от лоши предположения относно живота на тоя народ в отдавна минали времена.

4. ЕЗИК И СРОДСТВО. Българският език се различава от всички други сродни езици като сръбския, хърватския, словенския, руския и пр., и съставя съвсем отделен славянски език. На тоя език славянските писатели са обръщали тъй малко внимание, както и на самия народ. Аз написах подробно изследване за него — върху всички части на речта и непременно ще го приложам към последния том на това съчинение.

Изобщо тоя език най-много прилича на сръбския, а след това на малоруския. Сърбите доста добре разбират български, също както поляци или хървати разбират чехите. Впрочем, те говорят тъй бързо, че с труд ще схванеш в разговора им и ония думи, които са тъждествени с руските.

5. ПАДАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА. Тая държава е съществувала от най-стари времена и се губи в хаоса на така наречения скитски свят. Тя се е издигала и упадала едно след друго по всички стъпала на могъществото, докато накрай според общия ход на човешките дела е загинала под ударите на своите врагове и е изгубила политическия си живот.

Народът обаче продължава да съществува и досега. Днес има малко сведения за него, защото, откакто тая държава изчезна от семейството на европейските държави, турците заеха нейното място и закриваха българите от погледите на Европа. Разбира се, на същата участ са подхвърлени и гърците, но те в това отношение бяха по-щастливи: тяхното минало съществуване непрестанно намираще отражение във въображението на европейците чрез спасение от тях гръцки исторически паметници. В огромните свитъци на византийските летописи Източната империя е обрисувана до най-малки подробности. Освен това гърците, бидейки под венецианска власт, по-рано от всички турски поданици привикнаха малко към европейската промишленост и образованост. Значителна част от тях, пръсната из различни европейски страни, със своето присъствие непрекъснато напомняше за себе си и своето нещастно отечество. Пък изобщо гръцкият народ е тъй знаменит, че не може да бъде забравен напълно.

Българите нямаха тия изгоди. Населявайки най-вътрешните части на Европейска Турция (от една страна бяха затуляни от власите, от друга — от сърбите, от запад — от албанците, от юг — от Морей — от гърците) и скривайки се от писателите в своите селски жилища, те са предадени на забора.

В това отношение по-голямо щастие имаха техните съседи сърбите, при все че са по-малобройни. Това трябва да се припише на съседството им с Австрийската империя, а отчасти и с Италия, и на това, че значителен брой сърби живеят в самата Унгария. Сърбите със своята образованост и просвещение почти изпревариха гърците. Тяхната младеж се учи в различни унгарски академии и училища за висши науки. Най-добрите търговци на Унгария са в по-голямата си част сърби. Дори някои от тях разпростират кръга на своите търговски действия и върху останалите европейски държави. Сърбите заемат в Унгария както военни, той и граждански служби. Русия и Австрия са имали от тяхната среда много превъзходни генерали. Най-сетне и възродилата се у тях литература обърна внимание на европейските учени и си спечели почетно място във всеобщата литературна история.

Всъщност всички тия предимства на известността са заслужени само от унгарските сърби, чиято слава се отразява и върху техните турски събратя, живеещи в Сърбия, които в действителност са също така непросветени, както и българите. Обаче и те се проявиха със своя военно-политически подвиг, под предводителството на Георги Петрович, наричан Черни.

Българите нямаха подобни свои будители. И ако тяхното име не се отекваше гръмко и с тропота на оръжието във византийските летописи, европейците съвсем биха забравили за тях. Тоя народ е лишен не само от отечество, но и от история. Досега никой не е обработил историята му по надлежния начин (съчинената от Раич и Енгел е кратка и недостатъчна, защото е съставена не от собствените негови извори, но от чуждестранни).

За да се възвърне на днешния български народ историческото му достоинство, трябва да се взем в живата картина на неговия минал живот, с това би се облагородило нашето схващане за него. Няма да привеждам тук исторически доказателства, колко важни и знаменателни са сведенията за тоя народ. Ще кажа само, че България и в XIV в., например през

царуването на цар Александър от 1330—1354 г., играеше доста значителна роля. Тогава тя още владееше, освен тъй наречената България, отчасти Влашко и някои северни окръзи на Румъния и Македония. По могъщество не отстъпваше на тогавашната Цариградска империя и нейните царе се стремяха да завладеят Гърция. Титлата на Александър беше: цар и самодържец всебългарски, гръцки, албански и пр.

Но съдбата поиска в същото време, когато русите се освобождаваха от игото на татарите, техните близки братя да паднат под ярема на туркестанските татари!! «Златовенчаният лъв на България (нейният герб) лежи — както се изразява Раич — прострян на земята, удушен от мохамеданството.» Всъщност Туркестан погълна три (и повече) независими държави: 1) империята, която в последно време повече приличаше на обикновено княжество и високото значение на думата империя едва ли ѝ подходеше; 2) славянското царство България; 3) силното княжество Сърбия и Хърватско и др.

Докато европейските публицисти и човеколюбивите политици охкаха над съдбата на гърците; докато вселенските хвърчащи листчета са изпъстрени с името на фанариотите, сулотиите, судриотите, елините и пр.; докато всяка политическа глава не забравя да разсъждава дали трябва или не трябва да се възроди византийският орел, българите не се и споменаваха, дори нито един славянин не е ридал над тялото на убития лъв. Защо е тъй? Неговото огромно туловище е захвърлено в балканските, македонски и румелийски гори. Там се храни с него двурого чудовище, излязло от пустините на Арабия; а перата на орела са разнесени от вятъра по белия свят.

Тъй падането на царството на българите стана причина те да бъдат съвсем забравени. Изглеждаше, че войните на русите с турците в България както в миналото, тъй и в настоящото столетие, ще дадат повод да се обърне особено внимание на тоя народ и да се извади той от неизвестността. Но за нещастие опитът показа противното. Това обстоятелство става още по-важно, защото нашият черковен, свещен език, като се изключат много други обстоятелства от руската история, още и досега е загадъчен. Едни го смятат за стар моравски, други за сръбски, без убедителни доказателства за едното и другото. По-далеч от сърбите (на изток), поради неизвестността на българите, не посмя да отиде никой. Дори и знаменитият Добровски се осмели да пристъпи към Македония под сръбски

конвой (той смяташе езика на свещеното писание, ако и не съвсем решително, за сръбско-българско-македонски. Вж. неговата книга «Кирил и Методий», превел М. Погодин, с. 110).

Въпреки интереса, който представя многобройният български народ, не трябва да се учудваме, че не само Карамзин не обърна на него никакво внимание, но и другите понови етнографи при изброяване на славянските народи в по-голямата си част съвсем не споменават за българите, жив сегашен народ, а пък изчисляват изстребените померански славяни!! Допустимо е поради незнание и нехайство чужденците малко да се занимават с българите, но толкова по-непростително е за нас да забравим ония, от чиито ръце получихме кръщение, които ни научиха да пишем и да четем, на чийто роден език се извършва нашето богослужение, на чийто език, в по-голямата си част, пишехме до времето на Ломоносов, чийто произход е свързан с неразривни връзки с произхода на руския народ и пр. *Quod euf demonstrandum*

6. ИМЕ НА НАРОДА. Собственото име на народа, т.е. това, с което той сам се нарича, е. . . или по-добре запитайте всеки българин кой е той — ще ви отговори: «Аз съм болгарин», или в множествено число: «Ны смы болгаре.» Карамзин, който вярваше в техния татарски произход, скланияше неправилно — болгары, болгаров и пр. Други дори пишат: булгары, булгар или булгаров. Всеки ще се съгласи, че тия имена трябва да се скланят като россиянин, англичанин, датчанин. Щом не може да се говори россияны, россиянов, то не по-малко и болгары, болгаров дразни ухото не само на руския граматик, но и на всеки български преселник. Нестор скланя това име правилно: болгаре, болгар. Защо не го следваха нашите писатели? Съгласно с това, трябва да се пише Болгарія, а не Булгарія, както на това сме привикнали от чужденците.